

מראה מקומות, שיעור מאת הרב מרדכי קורנפלד שליט"א

## Chanukah 5777 - "Secrets of a Poem"

### חנוכה תשע"ז - "מעוז צור ישועתי"

#### נקודות שנידונו בשיעור זה:

- מי הוא מחברו של הפיוט 'מעוז צור', ומתי הוא חי?
- למה שרים את הפיוט הנ"ל בחנוכה, ובשעת הדלקת הנרות?
- למה כינה הפייטן לבני ישראל ב'שושנים', בחרוז המדבר על גלות יון?
- 'ומנותר קנקנים' - למה השתמש הפייטן בלשון 'קנקן', ולא בלשון פח או כד כלשון חז"ל?
- על מה רמז רבי כשהשיב לאלישע בן אבויה (בפרקי אבות) 'אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו'?

### מחבר הפיוט

#### 1. נוסח הפיוט 'מעוז צור'

- "מעוז צור ישועתי** לך נאה לשבח.  
תכון בית תפילתי ושם תודה נזבח.  
לעת תכין מטבח מצר המנבח.  
אז אגמור בשיר מזמור חנכת המזבח:  
**ר**עות שבעה נפשי ביגון כחי כלה.  
חיי מררו בקושי בשעבוד מלכות עגלה.  
ובידו הגדולה הוציא את הסגלה.  
חיל פרעה וכל זרעו ירדו כאבן במצולה:  
**ד**ביר קדשו הביאני וגם שם לא שקטתי.  
ובא נוגש והגלני כי זרים עבדתי.  
ויין רעל מסכתי כמעט שעברתי.  
קץ בבל. זרבבל. לקץ שבעים נושעתי:
- כ**רות קומת ברוש בקש אגגי בן המדתא.  
ונהיתה לו לפח ולמוקש למוקש וגאותו נשבתה.  
ראש ימיני נשאת. ואויב שמו מחית.  
רב בניו וקניניו על העץ תלית:  
**י**ונים נקבצו עלי אזי בימי חשמנים.  
ופרצו חומות מגדלי וטמאו כל השמנים.  
**ו**מנותר קנקנים נעשה נס לשושנים.  
בני בינה ימי שמונה קבעו שיר ורננים:  
**ח**שוף זרוע קדשך וקרב קץ הישועה.  
נקם נקמת דם עבדיך מאומה הרשעה.  
כי ארכה לנו הישועה (נ"א השעה) ואין קץ לימי הרעה.  
דחה אדמון בצל צלמון הקם לנו רועה (נ"א רועים)  
שבעה:"

2. **לקט יושר** (לר' יוסף בר משה, תלמיד ר' ישראל איסרלין בעל תרומת הדשן) **חלק א' עמוד קנב ענין ד'**, וז"ל, "ולאחר שאמר ובעל תרומת הדשן – שנפטר בשנת 1460] הנרות [הללו], היה (מנגינה) [מנגן] מעוז צור ישועתי. לפעמים אמר אותו בדילוג. וזכורני כשהדליק בערב שבת אמר הזמר 'מעוז צור ישועתי' בליל שבת על השלחן עם שאר מזמורים."

3. **קיצור של"ה** (לר' יחיאל מיכל עפשטיין, נדפס בשנת 1683), וז"ל, "מצאתי כתוב מאחר שהשיר של מעוז צור אינו קאי רק על ג' מלכיות בבל מדי יון, אבל מלכות רביעי גלות ארם (נ"ל ארם) וישמעאל לא נזכר בו כלום, על כן התקינו חרוזות המדברים על גאולת מגלות הזה שיאמר אחר השיר מעוז בניגון מעוז צור."

4. **הליכות שלמה הלכות חנוכה פרק ט"ז אות ט' (והערות כ', 46)** וז"ל, "כוונת הלב בשעת ההדלקה להודות ולהלל לדי' על נסי המלחמות שהיא מעיקר המצוה... ועיין במס' סופרים שהובאה בהגה"מ ובב"ח (סי' תרע"ו) שלהגירסא שם מברך להדליק ומיד אומר הנרות הללו, ורק אח"כ מברך שעשה נסים ומדליק הנרות, והוא כדי שידע לכונן בהדלקתו על נס הישועה ונצחון המלחמה. ואפילו לדין שאין נוהגים כך הוא משום שלא תקנו לאמרו אלא בשעת ההדלקה ממש ולא לפני... ההדלקה היא רק לפרסם את הנס ולהזכירו ועי"ז להודות ולהלל, והיא הכשר להזכרת הנס." (הערת מק. – ועי' גם חמדת ימים חנוכה פרק א', ח"ל, "ובשום נתנו שבת והולאה לק–ל וחזקו את ביק הבית, והיה אזי ישראל לאש והאזין האזניה מכבודו כימי עולם. ודבר זה היא לבדה תספיק לעשות זכרון לבני ישראל לנס ההוא, ולקבוע ח' ימי חנוכה בהלל ובהודאה. ולא כמו שעלה על רוח רבים לאמר אשר עיקר קביעותו היתה מפני נס הפך, כי אין לקבוע ימים טובים בהלל ובהודאה מפני נס הנעשה באי זה ענין הפך הטבע, אלא כשיהיה ענין הללה מאיזו ארה.")

### מחבר הפיוט

5. **תהלים פרק ל"א פסוק ג'**, וז"ל, "היה לי לצור מעוז."  
**תהלים פרק פ"ט פסוק כ"ז**, וז"ל, "הוא יקראני אבי אתה ק-לי וצור ישועתי."  
**ברכת ישתבח לשבת ויו"ט**, וז"ל, "כילך נאה יאורי"א שיר ושבחה."

6. **עקידה לערב ר"ה לר' מרדכי בר שבת הארץ** (ניתכן שפירושן 'הרופא' מלשון מעלה ארוכה; מכונה גם 'הסון' וחי לכל הפחות לפני 1224, שכן פיוטיו מובאים בערוגת הבוסס לר' אברהם בן עזריאל שנכתב בשנה ה'ל', וז"ל, "מפלטי ק-לי צורי סתרי ומגני, וקרן ישעי משגבי ביום צר לי ואוני, השכמתי לחלותך מלך רב ואני, אליך יי שועתי, בבקר. בקר רחם תזכר חסד אברהם אב איתני, אשר בחרתו והאמין בך ראש למאמיני, זכר בריתו והושיעני ממטמאי, יי בקר תשמע קולי, בקר...")

7. **סליחה לר' שלמה הבבלי** (בן דורו של ר' סעדיה גאון) **ליום חמישי מעשרת ימי תשובה**, וז"ל, "שחר קמתי להודות לך א-לקי תהלתך... נפשי בשאלתי ועמי בבקשתי.... ואין מי יעמד בעדי ואין לי בית מנוחתי. לבד בך אֶזְכִּיר שְׁמֶךָ מְעוֹז צוֹר יְשׁוּעָתִי."

## קצת ביאורים בלשון הפיוט

8. **הערת המעתיק ב'שלטי גבורים'** (לר' יהושע בועז, מחבר הנר מלוא ועין משפט, ממגורשי ספרד) **על הגהות מרדכי פרק במה מדליקים דף עט. סוף אות ג'**, וז"ל, "ואני יו"ט הכותב קבלתי סימן אחר בפי' ויהי מקץ וטבוח טבח והכ"ן, הח' מ'טבח' והתיבה 'והכ"ן' הם אותיות חנוכה, וסמך לסעודות שעושים בחנוכה, ואותיות וטבוח טבח בגי' מ"ד, כמו הנרות." (והובא משמו במטה משה סי' תתקל"ג)

9. **אמרי אמת פ' מקץ**, וז"ל, "חנוכה הוא הכנה על לעתיד, משיח בן יוסף הוא גם כן הכנה, ואיתא בסידור האר"י ז"ל שאצל וכסא דוד עבדך מהרה לתוכה 'תכין' צריך להתפלל על משיח בן יוסף שלא יהרג, [כד]איתא בגמרא וספדה הארץ וגוי' חד אמר על משיח בן יוסף שנהרג וחד אמר על יצר הרע שנהרג, וזהו וטבוח טבח והכן שצריך להתפלל שההספד יהיה על היצר הרע, וזהו 'לעת תכין מטבח מצר המנבח אז אגמור בשיר מזמור חנוכת המזבח'."

10. **מיכה פרק ה' פסוק ד'**, וז"ל, "והיה זה שלום אשור כי יבא בארצנו וכי ידרך בארמנותינו, והקמנו עליו שבעה רועים ושמנה נסיכי אדם."

11. **גמרא סוכה דף נב:**, וז"ל, "מאן נינהו שבעה רועים? דוד באמצע אדם שת ומתושלח מימינו אברהם יעקב ומשה בשמאלו"

**וברש"י שם**, וז"ל, "שבעה רועים. לא ידעתי בהם טעם, כמדומה לי דאמרינן בעלמא (יחזקאל"ש מיכה תשנ"ב, וזה"ש"ר סוף פסוק 'אם חומה הוא', כמו שאין בד"ש, וגם בסוף מס' כלה רמזו לזה ע"ש) ויצחק להיכן אזל להציל בניו מדינה של גיהנם כדכתיב (ישעיה סג:טז) 'כי אתה אבינו [כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו, אתה ה' אבינו גאלנו מעולם שמך]'."

## ביאורים ב'יוונים נקבצו עלי'

12. **רש"י שיר השירים פרק ב' פסוק ב'**, וז"ל, "כשושנה בין החוחים [כן רעיתי בין הבנות]. שמנקבין אותם ותמיד היא עומדת בנויה ואדמימותה, כן רעיתי בין הבנות, מפתות אותה לרדוף אחריהם לזנות כמותם אחרי אלהים אחרים והיא עומדת באמונתה."

13. **משנה מידות פרק ב' משנה ג'**, וז"ל, "לפנים ממנו סורג גבוה עשרה טפחים ושלוש עשרה פרצות היו שם שפרצום מלכי יון, חזרו וגדרום, וגזרו כנגדם שלש עשרה השתחויות."

14. **לקוטי הש"ס להאריז"ל על אבות פרק ד' משנה כ'**, וז"ל,

וגם רמזו עוד סוד אחר, כי ק"ן ק"ן שבמלות 'ונקה לא ינקה' גימ' מצפ"ץ כמנין שם יהו"ה (נכ"ף ת"ז ע"ש - מ.ק.), והנה מטטרו"ן הוא ק"ן להקב"ה בימי החול בסוד היבוס, לז"א שח"ו שאל יאמינו שיש במטטרו"ן שום יכולת ורשות, אלא הכל בכח שיש בק"ן ק"ן הנזכר שהוא שם מצפ"ץ. גם זה מהרב זלה"ה."

"אל תסתכל [בקנקן] אלא במה שיש בו], הנה הכתוב אומר 'ונקה לא ינקה' ויש בהם רמז שם יהו"ה, במלת ונקה יש ו"ה ובמלת ינקה יש י"ה, והנה מפשטן של דברים משמע שאפילו לשבים אינו מוחל, לזה אמר שאל יסתכל אלא בימיה שיש בו, דהיינו שם יהו"ה הרמז בראשי תיבות ובסופי תיבות העולה מ"ה (פי' יו"ד ה"א וו"ו ה"א - מ.ק.), שהוא המקבל שבים."

15. **בני יששכר חודש כסלו מאמר ד' אות קמ"ג**, וז"ל,

א"ל הוי"ה, והנה בעת הזעם היה הסתר פנים מחמת הגבורות והיתה ההנהגה בהסתר... ואחר כך בעת הישועה הנה היתה ההארה להמתיק הגבורות על ידי שמות א"ל הוי"ה המה המאירים אל הנ"י (גבורות, ע"ש - מ.ק.) כמד"א [א"ל הוי"ה] ויאר לניו, וזהו ומנותר קנקני"ם, רצ"ל אותיות הנותרים במדת ונק"ה ל"א ינק"ה זולת הקנק"ן, על דם נמתקו הגבורות ברחמים. " (וכ"כ הג"ר חיים בן צללאל אחי המהר"ל בספר אגרת הטיול אות ק', בקיזור נמצא.)

"בנוסח הפיוט שנוהגין להודות בימי חנוכה, מעוז צור וכו' ומנותר קנקנים נעשה נס לשושנים. הנה יש לתמוה לא קנקן היה רק פך, ואם היה רוצה המחבר שיהיה החרוז בתנועה מיושרת היה יכול לומר ומנותר השמנים, אבל יתפרש עפ"י הדבר שכתב האריז"ל במשנה [אבות פי"ד מ"ב] אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו, דקאי על המדה הי"ג ונק"ה לא ינק"ה שיש בו אותיות קנק"ן... והנה ונק"ה ל"א ינק"ה זולת אותיות קנק"ן יש אותיות

16. בני יששכר מאמרי כסלו מאמר ד' פרק ה', וז"ל,

העולמות ותעל תפלתם השמים, משא"כ בכאן לא הניחום היוניים להתאסף ולצעוק כמבואר ביוסיפון (כמו"ש לך להלן [שם] בנוסח ואתה ברחמיך הרבים עמדת להם וכו' ואחרי כן באו בניך וכו').

"והנה כתבנו הרבה פעמים כי נשתנה הנס הזה מן הנס דפורים (יפורש להלן בנוסח ההודאה [אות מ"ט]), כי בעת הזעם במלכות מדי בגזירת המן הנה מבואר במגילה מה שצחקו בני ישראל אל י"י בצום ובכי ומספד והרעישו כל

## אל תסתכל בקנקן

17. שמות פרק כ"ג פסוקים כ-כ"א, וז"ל, "הנה אנכי שלח מלאך לפניך לשמרך בדרך ולהביאך אל המקום אשר הכנתי: השמר מפניו ושמע בקלו אל תמר בו כי לא ישא לפשעכם כי שמי בקרבן:"

וברש"י שם, וז"ל, "אשר הכינותי... ומדרשו, אל המקום אשר הכינותי כבר, מקומי ניכר כנגדו, וזה אחד מן המקראות שאומרים שבית המקדש של מעלה מכוון כנגד בהמ"ק של מטה." כי שמי בקרבן. רבותינו אמרו זה מטטרו"ן ששמו כשם רבו. מטטרו"ן בגי' ש-די."

18. גמרא סנהדרין לח:, וז"ל "אמר ההוא מינא לרב אידית כתיב ואל משה אמר עלה אל ה', עלה אלי מיבעי ליה? אמר ליה זהו מטטרו"ן ששמו כשם רבו דכתיב 'כי שמי בקרבן'. אי הכי ניפלחו ליה? כתיב 'אל תמר בו', אל תמירני בו."

19. גמרא חגיגה טו., וז"ל, "אחר קיצץ בנטיעות, עליו הכתוב אומר 'אל תתן את פיך לחטיא את בשרך'. מאי היא? חזא מיטטרו"ן דאתיהבא ליה רשותא למיתב למיכתב זכוותא דישאל, אמר גמירא דלמעלה לא הוי לא ישיבה ולא תחרות ולא עורף ולא עיפוי שמא חס ושלום שתי רשויות הן... יצתה בת קול ואמרה 'שובו בנים שובבים חוץ מאחר!'. אמר הואיל ואיטריד ההוא גברא מההוא עלמא ליפוק ליתנהי בהאי עלמא, נפק אחר לתרבות רעה."

20. רמח"ל בקל"ח פתחי חכמה, פתח הראשון, וז"ל,

הישועה, והרי הכתוב אומר, "למרות עיני כבודו", "צור ילדך תשי".

על כן צריכה הידיעה הזאת, לדעת לבד מיחוד המציאות - גם יחוד השליטה. וזה יחוד רצונו ית"ש - שאי אפשר שיחיה שום דבר מבטל רצונו בשום טעם שבעולם, אלא הוא לבדו השולט. וכל זה שאנחנו רואים שלכאורה הוא הפך רצונו - אינו אלא שהוא מרשה כך על פי עצה עמוקה המושרשת במחשבתו, ששובבת והולכת עד שישלים הכל בתיקון גמור וכללי, שמניח עתה בחירה כל זמן שרוצה, אך בסוף הכל - או על ידי תשובה או על ידי עונש - הכל חוזר לתיקון גמור."

"כי היו יכולים המינים לומר ח"ו, שאמת הוא שבתחלה היה לבדו, והוא רצה וברא ברואים, אך כיון שברא ברואים בעלי רצון, היה אפשר, לולא יחודו השלם, שהרצונות האלה שברא יהיו מעכבים על יד רצונו, פירוש, כיון ששם בעלי בחירה, הרי הם יכולים לבחור גם הפך מרצונו. ולא זו בלבד, כי גם מהלך מקרי העולם לכאורה מראים כן, כי הוא ברא העולם לטובה, אך ברא חס"א שהיא רעה, וברא האדם בעל בחירה, שיכולים להיות רשעים, בא האדם והרשיע לעשות, קילקל מעשיו, וחפצו של מקום ח"ו לא הצליח, וישראל שחטאו אין ישועתה להם ח"ו, אלא חטאו וחוטאים, על כן יהיו תמיד כך - גולים ומעונים, כי מאין להם

21. משנה אבות פרק ד' משנה כ', וז"ל, "אלישע בן אבויה אומר הלומד ילד למה הוא דומה, לדיו כתובה על ניר שחדש, והלומד זקן למה הוא דומה, לדיו כתובה על ניר מחוק. רבי יוסי בר יהודה איש כפר הבבלי אומר הלומד מן הקטנים למה הוא דומה, לאוכל ענבים קהות ושותה יין מגתו, והלומד מן הזקנים למה הוא דומה, לאוכל ענבים בשולות ושותה יין ישן. רבי אומר אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו, יש קנקן חדש מלא ישן וישן שאפלו חדש אין בו."

## ה'קן' של השכינה

22. ילקוט שמעוני ח"ב סימן תתל"ג (תהלים פרק פ"ד), וז"ל, "משהו ישראל בים נתאו לבית המקדש..."

אמרו ישראל עד מתי יהיו אויבינו מחרפים אותנו ואומרים 'כצפור (דהיינו השכינה, כנס"י - מ.ק.) נודדת מן קנה כן איש נודד ממקומו', ואין איש אלא הקב"ה שנאמר 'ה' איש מלחמה', אין הקב"ה חוזר לבית שנאמר 'כן איש נודד ממקומו'... וישראל אומר להם 'גם צפור מצאה בית' (דהיינו ביהמ"ק, שהיא קן הציפור הנזכר - מ.ק.).

23. תקוני זהר דף נח:, וז"ל, "ועוד שכינתא אייהי שלוח הקן, מאן קן דילה דא ירושלם, ולעילא קן דילה ההוא דאתמר ביה 'ונקה לא ינקה', ודא מטטרו"ן, עליה אתמר אל תסתכל בקנקן אלא במה דאית ביה, ודא איהו כי יקרא קן צפור לפניך בדרך (פי', מט"ט מורה הדוד, כמו שהבאנו משמות כנס"י - מ.ק.) בכל עץ או על הארץ (פי', ירושלים - מ.ק.)."

24. תקוני זהר דף כא., וז"ל, "בזמנא דצפור מצאה בית דאיהי בי מקדשא, ואתבניאת ואתתקנת, מיד דרור דאיהי שכינתא עלאה, אשכחת (ני"א אשתכחת) קן לה לעילא (דהיינו מט"ט כנס"י - מ.ק.)."

25. רבינו בחיי בראשית פרק כ"ז פסוק מ"ו, וז"ל, "קצתי בחיי מפני בנות חת... מצינו בספר תהלים ק' רבתי, הוא שכתוב (תהלים פד: ד) 'גם צפור מצאה בית ודרור קן לה', לפי שדוד המלך הכין כסף וזהב לרוב לבנין בית

המקדש והיה מתפלל על בנין הבית וההיכל שיהיה מאה אמה, שכבר היה יודע השיעור הזה ברוח הקודש עם שאר שיעורי כל הכלים."

26. **שמות כ"ז פסוק י"ח**, וז"ל, "אֶרֶץ הַחֹצֵר מֵאָה בְּאַמָּה וְרֹחַב חֲמִשִּׁים בְּחָמְשִׁים."

27. **גמרא יבמות ו**, וז"ל, "ומקדשי תיראו למה לי, מיבעי ליה לכדתניא אדם ממקדש תלמוד לומר את שבתותי תשמורו ואת מקדשי תיראו, נאמרה שמירה בשבת ונאמרה מורא במקדש, מה שמירה האמורה בשבת לא משבת אתה מתיירא אלא ממי שהזהיר על השבת אף מורא האמורה במקדש לא ממקדש אתה מתיירא אלא ממי שהזהיר על המקדש."

**ובתוס' שם ו**, וז"ל, יכול יתיירא אדם מבית המקדש. גבי אביו לא הוצרך לומר כן דפשיטא שלא ישתחוה לו לשם א-לקות, אבל גבי המקדש איצטריך משום דהוי דבר שבקדושה."

28. **שמואל א' פרק ד' פסוקים ה'-ח**, וז"ל, "(ה) ויהי כבוא ארון ברית ידוד אל המחנה וירעו כל ישראל תרועה גדולה ותהם הארץ: (ו) וישמעו פלשתים את קול התרועה ויאמרו מה קול התרועה הגדולה הזאת במחנה העברים וידעו כי ארון ידוד בא אל המחנה: (ז) ויראו הפלשתים כי אמרו בא א-לקים אל המחנה ויאמרו אוי לנו כי לא היתה כזאת אתמול שלשם: (ח) אוי לנו מי יצילנו מיד הא-לקים האדירים האלה אלה הם האלהים המכים את מצרים בכל מכה במדבר:"

### **אמונתם האיתנה של החשמונאים**

29. **גמרא עבודה זרה מג**, וז"ל, "רבי יוסי בר יהודה אומר אף [מנורה דומה לשל מקדש] של עץ לא יעשה כדרך שעשו מלכי בית חשמונאי, אמרו לו משם ראייה? שפודין של ברזל היו וחיפום בבעץ העשירו עשאוים של כסף חזרו העשירו עשאוים של זהב."

30. **משנה מדות פרק א' משנה ו**, וז"ל, "[לשכה] מזרחית צפונית, בה גנזו בני חשמונאי את אבני המזבח ששקצום מלכי יון."